

PAUL FREEDMAN I FLOCEL SABATÉ

Jaume Caresmar i les fonts històriques de l'Església catalana

RESUM

Jaume Caresmar és el membre més conegut de l'anomenada Escola historiogràfica del monestir premonstratès de Bellpuig de les Avellanes. El present article reflexiona sobre els seus esforços per organitzar, protegir i difondre els fons documentals provinents de l'Església catalana medieval, alhora que ressegueix el curs seguit fins a l'actualitat pel seu treball i per la documentació objecte del seu estudi. Es constata que Caresmar llegà un treball immens, bé que incomplet i poc ordenat, cosa que facilità l'escassa endreça dels materials que seguí a la seva mort. El gruix d'aquest treball majoritàriament inèdit ha estat objecte de dispersions i destruccions, inserit en l'encadenament de guerres, legislacions anticlericals i negligències vers el patrimoni cultural, des de l'època napoleònica fins a la guerra civil de 1936-1939.

ABSTRACT

Jaume Caresmar is the best known member of the group of eighteenth-century historians affiliated with the Premonstratensian monastery of Bellpuig de les Avellanes. Caresmar's efforts to organize, preserve and make better-known the archival records of the medieval Catalan Church are discussed in this article along with the fate of monastic records during the last 200 years. Caresmar left an immense but incomplete and poorly-organized body of materials after his death. They have been further dispersed and destroyed as a consequence of wars, anti-clerical legislation and neglect beginning with the Napoleonic era and lasting until the end of the Civil War of 1936-1939.

PAUL FREEDMAN I FLOCEL SABATÉ

Jaume Caresmar i les fonts històriques de l'Església catalana¹

I. ELS DOCUMENTS RECUPERATS DE BELLPUIG DE LES AVELLANES

L'estiu del 2003, uns treballadors que restauraven l'església de Vilanova de la Sal (comarca de La Noguera) descobriren un sostre fals darrere del qual hi havia un bagul ple de llibres, pergamins i altres papers de l'abadia de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes. Fundada el 1166 per Guillem II d'Anglesola, Bellpuig, l'única casa premonstratesa de Catalunya, fou objecte d'una consideració especial per part dels comtes d'Urgell, diversos dels quals hi eren enterrats.² Aquesta documentació de les possessions de Bellpuig havia estat amagada durant els temps de la desamortització de la propietat eclesiàstica ordenada per l'estat espanyol el 1835. Els canonges expulsats devien esperar que l'exclaustració i la confiscació de béns fossin anul·lades per un canvi de govern a favor dels interessos eclesiàstics, com s'havia esdevingut el 1824, quan l'ordre de confiscació del 1820 fou revocada. Els títols de propietat haurien estat d'importància vital si s'hagués permès tornar els canonges.

1. Aquest treball s'inscriu dins el projecte de recerca «La orden premostratense en la Corona de Aragón: penetración, desarrollo e incidencia en la sociedad» (HUM2005-03125/HIST). Ens agradaria reconèixer particularment l'ajut prestat per Jaume Parés (F. M. S.) i Robert Porta i Roigé, del Monestir de Bellpuig de les Avellanes.

2. Sobre la fundació de Bellpuig i la seva història recent, Eduardo CORREDERA GUTIÉRREZ, *Páginas de historia catalana: Santa María de Bellpuig de las Avellanas*, Barcelona, 1997, p. 15-III; Idem, «Santa María de Bellpuig de las Avellanas y los condes de Urgel (Breve relato histórico)», *Ilerda* 31/1 (1971), p. 115-141.

En amagar les escriptures, els contractes i els cartularis rellevants a Vilanova de la Sal, només a 4 quilòmetres de Bellpuig, es pretenia conservar-los en un establiment eclesiàstic proper que no havia de ser decomissat.

Resultà, però, que els esdeveniments de 1835 tingueren unes conseqüències perdurables. Malgrat que Bellpuig fou restablert breument el 1884 com a monestir de la Trapa i després de forma més duradora com a casa marista el 1910, la seva dotació territorial per aquella època ja s'havia dissipat i l'església abacial havia estat notablement desposseïda el 1906 amb la venda de les tombes dels comtes d'Urgell a un col·leccionista particular. Foren adquirides pel museu dels Cloisters de Nova York el 1928 i s'hi exposen com a part d'una imaginària «Capella gòtica».³

Els documents del seu arxiu restaren oblidats fins al 2003. Ara han estat catalogats i organitzats per l'Arxiu Comarcal de la Noguera de Balaguer.⁴ La majoria de documents de Bellpuig d'aquesta col·lecció són dels segles XVIII i XIX, la qual cosa no és sorprenent perquè la prioritat dels canonges de 1835 no era tant la preservació històrica, com la conservació dels títols més rellevants de propietat de la terra. Això no obstant, la necessitat de demostrar la possessió continuada representà que uns 77 pergamins anteriors al 1300 hi fossin inclosos, el més antic un del 1057 que conté la donació del castell de les Avellanes i del seu terme feta pel comte Ermengol III d'Urgell a Miró Isarn i Hug Arnau.⁵

A més dels documents relatius a l'administració de l'abadia i de les seves propietats, entre els documents amagats hi havia manuscrits i papers de Daniel Finestres (1702-1744), abat de Bellpuig i fundador del cercle d'historiadors i amants de les antiguitats associat amb l'abadia. Al bagul també hi havia 14 llibres d'estatuts i litúrgia dels premonstratesos. Finalment, el més important per a la finalitat d'aquest estudi, hi havia cinc grans llibres manuscrits

3. Gener GONZALVO I BOU, *Història del panteó dels comtes d'Urgell: Els sepulcres del monestir de Bellpuig de les Avellanes* (Lleida, 2007); Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Els comtes d'Urgell i el seu panteó dinàstic», a *El comtat d'Urgell* (Lleida, 1995), 149-183; James RORIMER, «A Fourteenth Century Catalan Tomb at the Cloisters and Related Monuments», *Art Bulletin* 13 (1931), 409-437; Idem, «Four Tombs from les Avellanes and Other Gothic Sculptures», *Metropolitan Museum of Art Bulletin* vol. 8/8 (1950), p. 228-241.

4. «El fons Orde dels canonges regulars premonstratesos de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes (1057-1835)», catàleg imprès a l'Arxiu Comarcal de la Noguera.

5. Arxiu Comarcal de la Noguera (= ACN), Fons de l'Orde Premonstratesa del Monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes, Administració del Patrimoni, Avellanes, 59.

(320 x 220 cm) que contenien el cartulari de l'abadia, amb còpies de documents que començaven a partir del segle XII. Eren el treball de Jaume Caresmar i Alemany (1717-1791), el membre més prominent dels *erudits de les Avellanès*. Caresmar en fou abat en dues ocasions, de 1754 a 1757 i de nou de 1766 a 1769, però la seva fama i la seva aportació perdurable es relacionen amb la seva activitat com a arxiver i historiador.⁶

Caresmar és en alguns aspectes una figura de la Il·lustració, membre d'un grup que intentava restaurar la prosperitat de Catalunya. És més conegut pel seu assaig per demostrar que Catalunya havia estat més rica i poblada en el passat que en el 1780, alhora que aquest estudi formava part d'una obra per desenvolupar un programa de progrés econòmic. El seu raonament era important per al debat sobre la decadència de la fortalesa d'Espanya en comparació amb la resta d'Europa i la posició difícil de Catalunya dins de l'estat espanyol. La contribució de Caresmar a aquesta obra col·lectiva ha estat sovint publicada separadament com a «Carta al Barón de La Linde.»⁷

La major part de l'activitat de Caresmar com a historiador es refereix a l'Església de Catalunya. La seva peculiar energia i productivitat es manifestaven en treballs dispersos i sovint inacabats sobre la història de l'Església, tot incloent transcripció de fonts i redacció de notes, llistes, catàlegs i assaigs. Caresmar era un pioner en l'ús de fonts històriques primàries més que no pas a confiar exclusivament en cròniques o en treballs precedents d'informació secundària. També era un crític extraordinàriament sagaç respecte de certa classe de documen-

6. Per a la biografia de Caresmar, vegeu Fèlix TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un Diccionario crítico de los escritos catalanes* (Barcelona, 1836), p. 176-183; Jaume OLIVER, «Biografia de Jaume Caresmar i Alemany, 1717-1791, »*El Ateneo, Revista Mensual del Ateneo Igualadino de la clase obrera*, publicat en 22 edicions entre els números 102-103 (1894) i el 135 (1896); Joan MERCADER, *Un igualadí del segle XVIII* (Igualada, 1947); Idem, *Historiadors i erudits a Catalunya i a València en el segle XVIII* (Barcelona, 1966), p. 6-35; Eduardo CORREDERA, *La escuela histórica avellanense*, 2ª ed. (Lleida, 1971), p. 39-99.

7. *Discurso sobre la agricultura, comercio e industria del principado de Cataluña (1780)*, ed. Ernest Lluch (Barcelona, 1997), p. 119-197, en gran part igual que *Carta del doctor D. Jayme Caresmar dirigida al muy il. Sr. D. Manuel de Teran, Barón de La Linde...* (Barcelona, 1821; repr. Barcelona, 1959, Igualada, 1979).

8. Ramon GRAU, «Els intel·lectuals entre la Il·lustració i les tradicions nacionals», a *Història, política i cultura dels Països Catalans*, ed. Borja de Riquer, vol. 5 (Barcelona, 1995), p. 326-343; idem, «Les batalles de la historiografia crítica», a *Història de la cultura catalana*, ed. Pere Gabriel, vol. 3 (Barcelona, 1996), p. 168-188.

ració falsa.⁸ Tanmateix, la seva pròpia i prolífica obra encara ara és difícil de comprendre, en part, a causa del seu mètode de treball impacient i inconsistent, al qual se suma la destrucció i dispersió del material no publicat que va deixar en morir. Conseqüentment, tot i que normalment se'l lloa com a model d'investigació històrica i de preservació del patrimoni intel·lectual català, i com a pensador modernitzador, la veritat és que es llegeix o es pot llegir molt poc de la seva obra escrita.

El cartulari de Bellpuig que s'ha recuperat recentment és diferent a la resta de producció bibliogràfica de Caresmar, ja que es tracta d'un esforç llarg, continuat i acabat. Els volums dels documents transcrits amplien enormement els nostres coneixements de la història de Bellpuig de les Avellanès i també contribueixen a poder entendre millor el mateix Caresmar i el destí del seu vast i alhora mal conservat i mal organitzat llegat. D'ara endavant, proposem considerar Caresmar no tan sols com l'historiador de Bellpuig, sinó també com una figura cabdal en la reconstrucció i destrucció del patrimoni històric català al llarg dels darrers 250 anys.

La trajectòria de Caresmar i les seves ambicions

Els esforços de Caresmar per preservar els arxius de la història de Catalunya van propiciar el seu ingrés a l'Acadèmia de Bones Lletres el 23 de març de 1750.⁹ La seva vida intel·lectual era molt activa i estava frisós de desenvolupar la seva tasca per aprofundir en el coneixement de la història de Catalunya. L'any 1754, Caresmar va pronunciar un discurs sobre les abreviatures en els documents medievals, per la qual cosa va rebre el reconeixement oficial de l'Acadèmia de Bones Lletres.¹⁰ L'any 1757 també va presentar un assaig so-

9. Arxiu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (= ARABLB), MS 1-II-3, «Acuerdos de la Junta General desde Mayo 1752 hasta 5 de Febrero de 1777», f. 6r. En aquest període de la història de l'Acadèmia, vegeu J. MIRET I SANS, «Dos siglos de vida académica», *BRABLB* 9 (1917-1920), p. 10-32; 92-116; José VIVES, «La historia eclesiástica en la Real Academia de Buenas Letras», *BRABLB* 25 (1953), p. 341-353; i més recentment i de manera molt destacable, Mireia CAMPABADAL I BERTRAN, *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII: l'interès per la història, la llengua i la literatura catalanes* (Barcelona, 2006).

10. Per a aquestes i les següents llistes dels discursos de Caresmar davant l'Acadèmia, vegeu MIRET I SANS, «Dos siglos de vida académica» p. 29, 95-96, 99, 103-105, 108-110; CORREDERA, *La escuela avellanense*, p. 51-66.

bre els drets dels abats a vestir la creu pectoral en cerimònies, una obra que es distingeix per ser l'únic discurs de temàtica erudita (a diferència de la poesia) pronunciat en català durant la història de l'Acadèmia en el segle XVIII.¹¹ Al setembre de 1759 va pronunciar un dels elogis oferts en honor del rei Ferran VI, que havia mort recentment.¹² L'any 1761¹³ també va parlar durant dues sessions sobre la vida i les relíquies del màrtir Sant Sever i el 1765 va divulgar una carta relacionada amb un altre antic màrtir cristià, Sant Emeteri. Caresmar va signar com a «académico», un títol aparentment acurat i innocu, però que, en no haver obtingut l'autorització per presentar-se d'aquesta manera, va ser objecte d'una investigació per part de l'Acadèmia. L'esmentada investigació no degué ser molt important o almenys el càstig no fou gaire sever, ja que poc després, l'any 1776, Caresmar fou nomenat un dels tres acadèmics «Revisores de la historia». El 1770 va impartir dues conferències sobre els documents de l'església col·legiata d'Àger. L'any següent va conferenciar sobre el Concili eclesiàstic d'Iliberitano (Lleida) que va tenir lloc al voltant de l'any 300. L'any 1773 Caresmar llegeix als Acadèmics part d'una història escrita en llatí sobre l'Abadia de Bellpuig de les Avellanes. Aquest document és una de les dues obres històriques (l'altra és en castellà) que es tractaran més endavant com a volums que complementen el cartulari recuperat recentment.

Caresmar va fer una xerrada sobre medalles l'any 1777 i, tot seguit, l'any 1778 en va pronunciar una altra sobre la dominació àrab de Catalunya.¹⁴ Segons Joan Mercader, l'any 1780 és la darrera vegada que Caresmar apareix als registres d'assistència a les reunions de l'Acadèmia, però Mireia Campabadal

11. CAMPABADAL, *La Reial Acadèmia*, p. 222. El discurs és a l'ARABLB, 10è lligall, núm. 2. Traducció al castellà a l'ARABLB, MS 9/375, f. [180r-199v] i a la Biblioteca del Monestir de Bellpuig de les Avellanes (=BBA), Manuscrits de Caresmar A, p. 321-354.

12. N'hi ha una còpia a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, MS 96, ff. 336r-341r.

13. Imprès amb el títol *Sanctus Severus Episcopus et Martyr, sedi, et civitati Barcinonensi, poviter assertus, ad vindicatus. Dissertatio historica* (Vic, 1764). Aquí Caresmar defensa la tradició de Sant Sever, la qual cosa contrastarà amb els seus posteriors dubtes sobre Santa Eulàlia. Aquesta actitud possiblement pretenia guanyar-se la bona voluntat del capítol de la Catedral de Barcelona per tal d'aconseguir accedir als seus arxius (Ramon GRAU, «Les batalles de la historiografia crítica», a *Història de la cultura catalana* ed. Pere Gabriel, vol. 3 [Barcelona, 1996], p. 176).

14. Cal indicar que l'interès de Caresmar per l'Espanya musulmana era poc freqüent i avançat a la seva època. Vegeu Pere BALAÑÀ i ABADIA, «Jaume Caresmar: un cas inèdit d'arabofília del segle XVIII», a *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu Rey*, ed. Albert Manent i Joan Veny, vol. 1 (Barcelona, 1988), p. 135-151.

i Bertran demostra que Caresmar va continuar involucrat en el projecte de l'Acadèmia de crear un diccionari català fins l'any 1790.¹⁵ Les acaballes de la seva vida es van veure enterbolides per una malaltia i per una amarga controvèrsia sobre les seves investigacions del martiri de Santa Eulàlia. El van denunciar per minar la devoció cap a la santa i aquest fet va crear tota una sèrie d'estranyes intrigues que li van suposar la humiliació pública (fins i tot per Barcelona circulaven grollers poemes populars en contra seu).¹⁶ Una de les conseqüències d'aquest daltabaix va ser la seva desvinculació, l'any 1789, de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, on havia treballat des de 1771.¹⁷ La polèmica sobre Santa Eulàlia encara el perseguia quan, dos anys després, moria deixant, a més, els seus nombrosos projectes incomplets.

Tot i que se l'identifiqui moltíssim amb Bellpuig de les Avellanes i encara que, com es podrà observar més endavant, escrigués extensament sobre el monestir, en realitat va passar la majoria de la seva maduresa a Barcelona. En la seva història en llatí de Bellpuig, escriu una diatriba personal poc freqüent en la qual fa una digressió sobre com n'és d'espantós viure en comunitats petites. Per a un home contemplatiu és millor viure o bé com un ermità o bé en una ciutat gran, però mai en un poble amb els de classe baixa o mitjana.¹⁸ Encara va més enllà i es queixa de les ansietats, afliccions i ferides de la vida monàstica.

15. MERCADER, *Historiadors i erudits a Catalunya*, p. 22-28; CAMPABADAL, *La Reial Acadèmia*, p. 230.

16. Ernest LLUCH, «La construcció de la imatge de Catalunya a la Il·lustració. L'aportació de l'escola de les Avellanes», a *Creences i ètnies en una societat plural* (III Curs d'Estiu Comtat d'Urgell), (Lleida, 2002), p. 154. Vegeu també Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «Lectures d'historiografia catalana, III. Sobre les proves documentals», *L'Avenç* 147 (Abril, 1991), p. 60-65, que inclou part de la denúncia d'Agustí i Sala contra Caresmar publicada el 1782. Sobre la burla popular, Antoni COMAS, *Història de la literatura catalana*, vol. 5 (Barcelona, 1985), p. 178.

17. El catàleg de Caresmar dels manuscrits de la Catedral de Barcelona es conserva a l'Arxiu Capítular de Barcelona, així com el seu darrer intent d'organitzar els seus pergamins, que es comptaven per milers; vegeu Àngel FÀBREGA i GRAU, *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*, vol. 1 (Barcelona, 1995), p. 13-14.

18. BBA, Manuscrits de Caresmar. *De rebus ecclesiae Sanctae Mariae Bellipodiensis Avellanarum in Catalonia ordinii canonicorum regularium S. Augustini Praemonstratensium*, p. 675-676: «Audeo proferre: viris cenobitis nulla pestis magis noxia quam propinquitas, seu commoratio oppidulorum, vel etiam urbiculorum (...) Unde viris asceticis melius consultam censeo aut in abdita solitudine latere, aut in urbibus magnis commorari». Està traduïda al castellà a *Historia de Santa Maria de Bellpuig de las Avellanas en el 360 aniversario del nacimiento de Jaime Caresmar*, traducció d'Eduardo Corredera (Balaguer, 1977), p. 234.

El cartulari de Bellpuig que es va redescobrir l'any 2003 data de 1752, un treball dels primers anys de Caresmar com a canonge. Segons una carta del cinquè volum del cartulari, en arribar a Bellpuig el 1742, Caresmar va trobar l'arxiu desordenat. Per organitzar el material i per tal de proporcionar les «armes» adequades per defensar les demandes de l'abadia en litigi, quatre assistents i ell van copiar tot el material disponible de l'arxiu i van fer-ne cinc llibres que formen el cartulari recuperat.¹⁹ Els primers tres volums es titulen *Cartophylacium* i transcriuen els registres en un ordre aproximadament cronològic des del segle XII a les acaballes del XVII. Sota la direcció de Caresmar, els pares Francesc Amell, Ignaci Malvè i Josep Pey van treballar en aquests volums, que tenen una importància cabdal per reconstruir la història de Bellpuig i el seu senyoriu. La recuperació del *Cartophylacium* canvia el nostre coneixement de les fonts que abasten la història de Bellpuig. S'ha passat d'una col·lecció dispersa de materials diversos a un arxiu detallat i coherent. La correspondència de les còpies que apareixen en els llibres quart i cinquè i que foren registrades pel monestir durant els segles XVII i XVIII, juntament amb algunes notes i registres de litigis recents, demostren, de fet, la utilitat de la recopilació.

El descobriment del cartulari i especialment dels tres volums titulats *Cartophylacium* possibiliten considerar d'una manera diferent la feina de Jaume Caresmar amb relació a Bellpuig i la seva història. Catalogar l'extraordinari corpus històric i arxivístic que Caresmar, en morir, va deixar majoritàriament inacabat i sense publicar requeriria un immens i llarg esforç perquè hi ha molt material incomplet, la identificació dels manuscrits és inconsistent i han desaparegut molts documents.²⁰ A continuació esperem suggerir com es pot estudiar profitosament la supervivència i pèrdua tant dels documents i manuscrits medievals com dels del segle XVIII.

Caresmar i els seus companys de Bellpuig, especialment Jaume Pasqual (1736-1804) i Josep Martí (1752-1808), desitjaven vivament recopilar i publicar registres de la història catalana medieval, particularment els pertanyents a

19. ACN, Fons de Bellpuig, Cartulari, volum V, ff. 441r-442r, una carta de 1765 a Jaume Campins.

20. Manuela URBINA, en un treball de col·laboració (Marina GARÍ, Raimon MASDÉU i Manuela URBINA), va fer un esforç seriós i digne de consideració amb l'obra «Jaume Caresmar. L'home i la seva obra», *Manuscrits* 10 (1992), 341-379. Urbina elabora una llista de 76 discursos la majoria dels quals mai no van ser publicats; aquests textos es troben ara perduts.

l'Església, en una sèrie d'obres que s'assemblarien a la *Gallia Christiana* de França. Entre els grandiosos projectes que varen concebre, hi havia la relació de tots els bisbes que s'anomenaria *Cathalonia Sacra*, una descripció de la història i dels arxius dels monestirs (*Monasticon Cathalanum*), una recopilació dels arxius conciliars, la *Historia Literaria de Cataluña* i un *Índice Geográfica-Histórico de Cataluña*.²¹ Cap d'aquests projectes no va veure la llum, almenys en forma de publicació. El fet de no poder finalitzar el *Monasticon Cathalanum* és particularment desafortunat, ja que les Guerres Napoleòniques portaren un període de destrucció, deixadesa i dispersió que afectà principalment les biblioteques i els arxius monàstics.

Això no obstant, encara ara tenim un enorme deute amb l'escola històrica de les Avellanès pel que fa a la transcripció de documents, molts d'ells pertanyents a col·leccions que actualment estan perdudes o empoquides. En aquest aspecte, l'obra més significativa és «*Sacra Cathaloniae Antiquitatis Monumenta*» de Jaume Pasqual, una sèrie de transcripcions en 14 volums (11 dels quals encara perduren).²² Per bé que la seva execució és més miscel·lània que qualsevol dels altres projectes d'aquest grup, l'obra de Pasqual estava, en gran part, acabada, tot i que mai no ha estat encertadament organitzada d'acord amb principis consistents ni publicada. Descrita per Paul Fridolin Kehr com una obra indispensable per a la investigació arxivística de Catalunya («*die für alle Archivforschungen in Katalanien unentbehrlichen Sammlungen*»),²³ els «*Monumenta*» de Pasqual inclouen material copiat de monestirs i esglésies destruïts o severament deteriorats; són arxius com els de Montserrat, Lavaix, Serrateix i Vilabertran. La recent edició per part de Jordi Bolòs dels documents de Santa Maria de Serrateix demostra clarament la importància dels «*Monumenta*». Vint-i-sis dels quaranta-tres documents amb data anterior a l'any 1000 només es coneixen mitjançant l'edició, el com-

21. Sobre aquest grup, CORREDERA, *La escuela avellanense*; MERCADER, *Historiadors i erudits a Catalunya*. Els projectes són mencionats per Francesc Martorell i Trabal, «Manuscrits dels PP. Caresmar, Pasqual i Martí a la Biblioteca del Convent de Franciscans de Balaguer», *Estudis Universitaris Catalans* 12 (1927), p. 178.

22. Barcelona, Biblioteca de Catalunya (=BC), MS 729.

23. Paul KEHR, *Papsturkunden in Spanien: Vorarbeiten zur Hispania Pontificia* I. Katalanien, part 1, *Archivberichte* (Berlin, 1926; repr. Göttingen, 1970), p. 74. Pasqual també és important per haver preservat la història de Vallbona, vegeu Josep Maria SANS I TRAVÉ, *El Llibre verd del pare Jaume Pasqual, primera història del monestir de Vallbona* (Barcelona, 2002).

pendi o citació de Pasqual. Hi ha cent vint-i-sis registres anteriors a l'any 1100, i cinquanta-nou pertanyen exclusivament a Pasqual.²⁴

El mateix Caresmar també va contribuir a preservar informació d'arxius monàstics. Les seves transcripcions, extractes i notes de 2582 documents de Sant Pere d'Àger continuen essent importants per reconstruir la història d'aquesta abadia, els fons bibliogràfics de la qual, encara que força intactes, estan repartits entre la Catedral de Lleida, la Biblioteca de Catalunya i l'Arxiu Històric Jaume Caresmar d'Àger (aquest últim conté documents que abans estaven a la església parroquial d'Àger).²⁵ Però l'ambiciós projecte de publicar els registres monàstics de la Catalunya medieval mai no es va dur a terme, i els historiadors, per recuperar els registres perduts entre els anys 1808 i 1939, s'han hagut de basar en citacions i extractes, a vegades frustrantment discursius, del *Viage literario* de Jaume Villanueva i dels volums més rellevants de l'*España Sagrada* de Enrique Florez. Aquests dos autors i els seus col·laboradors reconeixen el seu deute amb l'escola d'antiquaris i historiadors premonstratesa i amb Caresmar en particular.²⁶

La destrucció experimentada durant el segle XIX i el començament del XX s'exemplifica amb el destí dels manuscrits del mateix Caresmar, ja que només una petita proporció va poder sobreviure als diversos cataclismes, com ara invasions, confiscacions, moviments anticlericals i la guerra civil.²⁷ La res-

24. *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix (segles X-XV)*, ed. Jordi Bolòs (Barcelona, 2006).

25. BC, MS 941, «Compendi de tots els instruments antics i moderns ques' troban en lo arxiu de la Molt Insigne Iglesia Colegiata de St. Pere de Ager». Caresmar també va crear una relació cronològica de l'abadia amb una llista i notes sobre els seus documents, «Resumen del archivo de la insignie iglesia colegial de San Pedro de Ager en Cataluña», que es troba a l'Arxiu Jaume Caresmar. Ambdues obres daten de la dècada de 1760. Ramón Chesé Lapeña va realitzar una transcripció del material d'Àger, «Colección diplomática de S. Pedro de Ager (1010-1198)», tesi doctoral, Universitat de Saragossa, 1972. Vegeu també Francesc FITÉ I LLEVOT, *Recull d'història de la Vall d'Àger, període antic i medieval* (Àger, 1985), p. 251-317; Eduardo CORREDERA GUTIÉRREZ, *El archivo de Ager y Caresmar* (Balaguer, 1978).

26. Enrique FLÓREZ et al., *España Sagrada (=ES)* vol. 28 (Madrid, 1774), Pròleg, p. [3], vol. 29 (Madrid, 1775), Pròleg, p. [4], p. 314, vol. 43 (Madrid, 1819), p. xx; Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España, (=VL)* vol. 9 (València, 1821), p. 142-143, vol. 12 (Madrid, 1851), 86-88, vol. 18 (Madrid, 1851), p. 110-111.

27. Referent a aquesta destrucció, vegeu Cayetano BARRAQUER Y ROVIRALTA, *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, 4 vol. (Barcelona, 1906-1917); Flocel SABATÉ, «Documentation médiévale et archives en Catalogne après les bouleversements du XIXe siècle», a *International Conference on Revolution and Archives*, ed. Igor Filippov (Moscou, en premsa).

tauració de *Cartophylacium* contribueix immensament a la història de Bellpuig de les Avellanes. També permet una millor comprensió d'un dels molts projectes de Caresmar, especialment les diverses històries i recopilacions de materials per a la seva pròpia Abadia de Bellpuig.

2. COMPLICADA BIBLIOGRAFIA DE CARESMAR

Caresmar va deixar per a la posteritat un immens conjunt de manuscrits acabats i inacabats i una petita quantitat de veritables publicacions.²⁸ Segons Villanueva, abans de la mort de Caresmar es van enviar a Madrid vuit obres de diverses extensions per ser impreses, però una combinació de mala fe i incompetència va evitar que això s'acomplís. Les publicacions esguerrades eren llibres de mida foli sobre els incunables de la Catedral de Barcelona i sobre l'Orde i el culte de Sant Jordi a Catalunya. També entre els materials que suposadament s'havien de publicar a Madrid hi havia dos dels seus discursos a l'Acadèmia, que tractaven sobre la conquesta musulmana, la primacia de Tarragona i el drets dels abats a utilitzar la creu pectoral.²⁹ Els manuscrits van ser recuperats per

28. A més de l'anomenada «Carta al Barón de La Linde» (apareguda pòstumament com una obra independent) les obres publicades de Caresmar són: *La primada entre los santos: sermon panegyrico que en alabanza de la gloriosa virgen y prothomartyr Santa Thecla . . . predicó layme Caresmar* (Tarragona, 1749); *Sermon panegyrico que en alabanza del Principe de los Aposteles, San Pedro predicó...* (Barcelona, 1749); *Sermon panegyrico que en alabanza de la Purissima Concepción de Maria Santissima predicó...* (Barcelona, 1749); *Censura sobre algunos hechos del martirio de Santa Eulalia Barcelonesa...* (Madrid, 1782); *Sobre la autenticidad de las escrituras* (Madrid, 1791); *Sanctus Severus Episcopus et Martyr...* (Vic, 1764); *Carta dirigida a Don Francisco Dorca* (Florez, ES, vol. 43, p. 521-536); una edició de Theodor Rupprecht, *Notae historicae in universum ius canonicum* amb un índex i prefaci de Caresmar (Barcelona, 1772). En el segle XX van aparèixer algunes obres més: «Noticias del Venerable P. Bernardo Boil...», *Analecta Montserratensia*, 2 (1918), p. 343-373. *Historia de la Primacia de la Seu de Tarragona* (Tarragona, 1924); *Verusti codices manuscripti* (referents a la Biblioteca de la Catedral de Barcelona), a Francesc MARFORELL I TRABAL, «Manuscrits dels PP. Caresmar, Pasqual i Martí a la Biblioteca del Convent de Franciscans de Balaguer», *Estudis Universitaris Catalans* 12 (1927), 225-237; traducció de Corredera de *De rebus ecclesiae Sanctae Mariae Bellipodiensis Avellanarum* citada anteriorment, nota 18; *Catalogus incunabilium aliorumque librorum a P. Caresmar confectus* (és a dir, els primers llibres impresos a la Biblioteca de la Catedral de Barcelona), a «El catàlego de libros impresos de Caresmar», *Scrinium* fasc. 8-10 (1953), 38-63 (l'article no està signat però probablement és obra del canonge arxiver de Barcelona d'aquella època, Mn. Josep Oliveras i Caminal).

29. VL 12, 89; TORRES AMAT, *Memorias*, p. 177-181; URBINA, «Jaume Caresmar. L'home i la seva obra,» p. 342, 354-355, 363, 366.

Josep de Vega i Sentmenat, un company fidel de l'Acadèmia de Bones Lletres, el qual va exercir diverses vegades de «zelador» (un funcionari que havia d'inspirar o constrènyer els membres de l'Acadèmia a l'hora de dur a terme les seves tasques) i era un dels acadèmics «Revisores de la historia». Ell va ser el primer que va intentar organitzar els manuscrits acabats i no acabats de Caresmar.³⁰ Jaume Pasqual va copiar la llista de Vega i Sentmenat (l'original ja no existeix) en el volum II de la seva obra «Monumenta» (ff. 261r-262v).³¹

Poc després de la mort de Caresmar l'any 1791, el seu col·lega i deixeble premonstratès Josep Martí va confeccionar un catàleg més llarg i més detallat dels documents de Caresmar a Bellpuig, una llista que incloïa més de 103 manuscrits (complets i incomplets) no publicats. Martí va organitzar els diversos llibres i documents en 25 categories d'un únic volum o de diversos volums.³² Pasqual també va copiar el catàleg a l'obra «Monumenta» just després de l'inventari de Vega i Sentmenat (ff. 264r-284r).³³ El *Cartophylacium* i els seus dos volums complementaris, la col·lecció de documents transcrits que van ser amagats l'any 1835, només es mencionen a l'inventari de Vega i Sentmenat tal i com apunta Pasqual tot referint-se a «los 4 tomos de Cartorales del Monasterio de las Avellanas». El nombre de volums no coincideix ni amb el cartulari sencer que tenim ni amb el *Cartophylacium* de tres volums, però aquesta ha de ser l'obra a la qual es fa referència aquí.³⁴

No era tan estrany que els erudits ibèrics escrivissin ingents quantitats de notes, transcripcions i tractats no publicats. En morir l'historiador gal·lec Martín Sarmiento (1695-1772), va deixar dotze volums que contenien una important feina (ara conservats a la Real Academia de la Historia de Madrid)

30. Antoni COMAS, *L'Acadèmia de Bones Lletres des de la seva fundació l'any 1700* (Barcelona, 2000), p. 65-66; CAMPABADAL, *La Reial Acadèmia*, p. 148-150, 170-189, 230-239, 278-308, 431-435; Josep M. BENÍTEZ I RIERA, «Historiadors i humanistes en l'epistolari inèdit (1773-1789) de Joan Antoni Mayans i Josep Vega», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna* 5 (1985), p. 221-227.

31. Editat per Ramon d'ALÓS, «Contribució a la bibliografia del P. Jaume Caresmar», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya* 5 (1918-1919), 54-58.

32. BC, MS 753 Josep Martí, «Índice de los papeles MS contenidos en los diferentes volúmenes del difunto Dr. Dn. Jaime Caresmar, Canónigo Regular del Real Monasterio de las Avellanas».

33. Publicat per ALÓS, «Contribució a la bibliografia», p. 58-82.

34. BC, MS 729, Jaume Pasqual, «Sacra Cathaloniae Antiquitatis Monumenta», vol. II, f. 262v.

que no s'ha publicat mai.³⁵ En canvi, és més poc freqüent la quantitat de material inacabat del llegat de Caresmar. En el moment de la seva mort, els seus inventaris estaven molt més desorganitzats del que podien fer pensar els documents postmortem de Vega i Sentmenat o Martí. En un escrit de 1805 dirigit a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, un altre canonge de Bellpuig, Gonçal Saura, es lamenta que «los escritos del difunto Caresmar están tan mal ordenados que es un caos de confusión, y en muchos de ellos preferiría el leer pergaminos que sus escritos». Hi ha dos problemes interrelacionats. En primer lloc, la falta d'algunes obres que se sabia que havien estat escrites per Caresmar. Saura menciona dues de les seves comunicacions a la Reial Acadèmia: una sobre les abreviatures en els documents medievals i una conferència sobre medalles pronunciada l'any 1777. També es refereix a la llista de documents de l'església col·legiada d'Àger que no es van poder trobar, però que, en realitat, han sobreviscut.³⁶ I en segon lloc, el fet que aleshores ja era difícil aparellar els títols provisionals mencionats en les primeres fonts amb els manuscrits existents, especialment perquè a vegades hi ha repeticions en la recopilació de documentació, com ara en els reculls de documentació monàstica catalana, segons es pot constatar en casos com els d'Àger o Bellpuig.

Dues obres de Caresmar sobre la història de Bellpuig, una en llatí i l'altra en castellà, tingueren una història perillosa després de la seva mort, però van aconseguir perdurar. L'obra en llatí «De rebus ecclesiae Sanctae Mariae Bellipodiensis» va ser acabada i presentada a l'Acadèmia el 1773. És un llarg tractat que se centra, tal i com suggereix el títol, en la història de l'abadia però també en les trajectòries dels comtes d'Urgell. Està organitzat cronològicament seguint els períodes dels abats de Bellpuig i conclou amb la mort del comte Ermengol X el 1314. Aquest llibre se cita en el primer catàleg de Pasqual, basat en Vega i Sentmenat, amb el títol de «Historia Bellipodiensis Monasterii»; i el recentment desaparegut Eduardo Corredera, en el seu tractat sobre Caresmar i l'escola de les Avellanes, s'hi va referir simplement com

35. Vegeu Marcelino GESTA Y LACETA, *Índice de una colección manuscrita de obras del Rmo. Padre Fr. Martín Sarmiento* (Madrid, 1888); Eduardo PARDO DE GUEVARA Y VALDÉS, *Fray Martín Sarmiento, el amador de la verdad (1695-1772)* (A Coruña, 2002), especialment les pàgines 8-9 on es diu que Sarmiento s'ha mostrat poc disposat a publicar en un acte d'humilitat i per un desig d'escriure només per a ell mateix.

36. ARABLB, 10è lligall, núm. 31, cit. CAMPABADAL, *La Reial Acadèmia*, p. 170-171.

la «Historia». En l'inventari de Josep Martí (copiat per Pasqual) es fa referència a «La historia del Real Monasterio de Santa María de Bellpuig de las Avellanas» en llatí i va avançant cronològicament fins al 1440. Segons Martí, aquest document originàriament constava de 6 *cuadernos*, però més tard es va copiar de manera més intel·ligible i va constar de 20 *cuadernos*. Vega i Sentmenat simplement va mencionar que comprenia 20 *cuadernos*³⁷ en forma de quartilla. El 1836, Torres Amat llista la *Història* entre les obres no editades de Caresmar, però no estava segur d'on havien anat a parar aquesta i altres obres semblants després de la dissolució de les biblioteques i propietats monàstiques.³⁸ La còpia que es conserva en bones condicions a Bellpuig consta de 736 pàgines (i vint pàgines en blanc al final) amb format de quartilla. Corredera, el modern historiador de Bellpuig, va traduir la *Història* al castellà i va publicar l'obra l'any 1977.³⁹

La primera menció del manuscrit en castellà de Caresmar sobre la història de Bellpuig la realitza Villanueva, el qual va visitar el monestir a finals de gener i principis de febrer de 1808. Així doncs, just abans del cataclisme que engoliria la Península Ibèrica,⁴⁰ Villanueva diu que a Bellpuig hi havia volums mida foli del treball de Caresmar, inclosos els diversos estudis que suposadament s'havien d'haver imprès a Madrid. A més, hi havia l'obra *Historia de este monasterio hasta el año 1330*. Aquesta narració en castellà va ser batejada per Corredera amb el nom d'*Anales*, ja que el títol del manuscrit és «Anales del Real Monasterio de Bellpuig de las Avellanas de la Orden de Canónigos Regulares Premostratenses en el Principado de Cataluña...» Els *Annals* (d'aquí en endavant s'utilitzarà una versió catalana del títol de Corredera) consta de 372 pàgines, la qual cosa suposa una mica més de la meitat de l'extensió de la *Història*. No està complet en el seu format actual, ja que s'interromp a mitja frase a l'any 1363 (descripcions anteriors afirmen incorrectament que només arriba a l'any 1328 o 1330). El llibre es va començar a finals de 1751 (p. 3: «incipit feliciter die Novembris anni 1751...»), però degué concloure's després de 1752, un cop Caresmar va haver acabat el «Cartophylacium» ja que

37. Martí, *Indice*, ff. 28r-28v; Pasqual, «Sacra Cathaloniae Antiquitatis Monumenta», f. 262v i f. 280r.

38. TORRES AMAT, *Memorias*, p. 181.

39. CARESMAR, *Historia de Santa Maria de Bellpuig de las Avellanas* (citada nota 18).

40. VL 12, 88-89.

el cartulari se cita diverses vegades en els *Annals*.⁴¹ Els *Annals* abracen un àmbit més ampli que la *Història*, ja que col·loquen el monestir en el context de la història d'Espanya, Catalunya i el Comtat d'Urgell, partint de les invasions musulmanes del segle VIII, molt abans de la fundació de Bellpuig.

Per tant, hi ha tres obres importants sobre la història de Bellpuig organitzades per Caresmar: Els *Annals* començats l'any 1751, les còpies dels documents originals del *Cartophylacium* finalitzades el 1752 i la detallada *Història* en llatí presentada a la Reial Acadèmia el 1773. El *Cartophylacium* va romandre a Bellpuig fins al 1835 i, tal com s'ha descrit, fa molt poc que ha sortit a la llum. Els *Annals*, després d'una sèrie de trasllats i rescats gairebé miraculosos, ara torna a ésser a la biblioteca monàstica de Bellpuig de les Avellanes. La *Història* va estar a la biblioteca parroquial de Vilanova de la Sal des de la dècada de 1890 fins, com a molt tard, la dècada de 1980, quan va ser tornada a Bellpuig, mentre que la major part de la resta de material provinent de la biblioteca parroquial es va portar a la Seu d'Urgell. Conseqüentment, tant el *Cartophylacium* com la *Història* van romandre durant molt temps a Vilanova de la Sal, aquesta més o menys accessible, aquella amagada i oblidada.

3. VIATGES I DESTRUCCIÓ

Per fer-se una idea dels danys infligits a la biblioteca i l'arxiu de Bellpuig només cal dir que, a part dels documents de Caresmar, tots els 14 manuscrits i els dos llibres impresos mencionats per Villanueva en el relat de la seva visita han desaparegut, tots amb excepció d'un manuscrit del *Regimiento del hombre* de Pere Moles (una traducció al castellà realitzada l'any 1476) que ara es troba a Montserrat.⁴² Un manuscrit litúrgic de Bellpuig de finals del segle XIII o principis del XIV, que Villanueva no menciona, es troba ara a la Biblioteca Episcopal de Vic.⁴³ Encara el 1965 la Biblioteca Borja de Sant Cugat

41. BBA, Manuscrits de Caresmar, «Anales del Real Monasterio de Bellpuig de las Avellanas...» p. 149, 186, 189, 202.

42. Ignasi M. PUIG I FERRETÉ i M. Assumpta GINER MOLINA, *Índex codicològic del Viage literario de Jaume Villanueva* (Barcelona, 1998), núm. 136-152, p. 43-46, 157; Biblioteca de Montserrat, Mss. 849.

43. Vic, Biblioteca Episcopal, MS 93, «Psalterium, hymnarium et orationes breviarii de tempore». Marca de propietat de Bellpuig a f. 2r. Segons BARRAQUER Y ROVIRALTA, *Las casas de religiosos en Cataluña*, vol. 3 (Barcelona, 1915), p. 427, aquesta obra estava entre els materials portats

del Vallès va comprar 156 llibres pertanyents a les respectives col·leccions personals de Caresmar i de Pasqual, constituïdes per obres clàssiques, de teologia, etc.⁴⁴ Tenint en compte aquestes circumstàncies, ens hem de congratular que encara existeixin algunes de les obres (tant acabades com inacabades) no publicades de Caresmar, encara que el material que perduri estigui dispers, sigui difícil d'identificar i parcialment desconegut, a pesar dels nombrosos intents, al llarg dels anys, de concebre un catàleg, per part d'estudiosos com Oliver, Elias de Molins, Alós, Martorell i Trabal, Corredera o Urbina.

En vida, Caresmar va publicar algunes obres curtes, i la majoria són sermons religiosos o discursos pronunciats davant la Reial Acadèmia de Bones Lletres. Ell també havia preparat els volums que suposadament s'havien de publicar a Madrid. Com ja s'ha indicat, la dissertació sobre la riquesa i demografia de Catalunya en el passat es va incloure en un informe de l'economia catalana de l'any 1780; posteriorment es va publicar per separat. Caresmar va deixar uns quants catàlegs manuscrits de documents bastant rellevants que encara ara perduren. Destaquen especialment el compendi documental del monestir d'Àger, una llista dels manuscrits de la Catedral de Barcelona i la seva tasca per organitzar i registrar els pergamins del mateix arxiu capitular barceloní. Tanmateix, tot i que el conjunt escrit per Caresmar va ser enorme, una gran part de la feina que es va proposar realitzar sols es materialitzà de manera breu i incompleta i, a més, s'ha conservat amb una gran dispersió. Les seves notes, llistes i observacions sovint s'agrupaven en mans de paper de vint pàgines com a màxim, les quals foren classificades en volums que estaven organitzats de manera confusa en el moment de la seva mort i que es van anar desorganitzant encara més amb el pas dels anys, especialment amb la dissolució de l'abadia de Bellpuig el 1835. Moltes vegades aquestes mans de paper estaven compostes per notes diverses, com ara llistes d'abats o referències d'esglésies concretes. Enterrats entre la complicada i quasi aleatòria documentació s'hi troben assaigs fascinants, com per exemple un càlcul de l'any basat en l'hègira musulmana,⁴⁵ però la impressió global és gairebé de caos,

de Balaguer a la casa dels Jesuïtes de Balaguer després de la desamortització de 1835 i abans de l'expulsió dels Jesuïtes l'any 1868.

44. Antoni BORRÀS I FELIU, «Obres de les biblioteques personals de Jaume Caresmar i Jaume Pasqual conservades a la Biblioteca Borja», *Analecta Sacra Tarraconensia* 71 (1998), p. 143-169.

45. Ara a la BBA, Manuscrits de Caresmar, vol. E, p. 375-391.

però un caos amb una certa explicació, en part relacionada amb els esdeveniments dels segles XIX i XX.

Amb la dissolució de 1835, la biblioteca de Bellpuig es va emplaçar sota la custòdia dels Jesuïtes de Balaguer. En el mes de juliol de 1867, durant una breu estada a Balaguer, l'infatigable Fidel Fita va confeccionar una llista de les obres de Caresmar que es conservaven allà, com ara correspondència, almenys 50 obres curtes variades, llistes i altres obres de referència, un gran nombre d'extensos tractats i recopilacions de materials sobre Àger, manuscrits de la Catedral de Barcelona i els «Anales del Real Monasterio de las Avellanas». L'inventari de Fita no es troba entre els seus documents a la Real Academia de la Historia i no figura entre les més de 700 contribucions que va fer al *Boletín* de l'Acadèmia. Es coneix gràcies a un apèndix del discurs d'Antoni Elias de Molins efectuat el dia que fou nomenat membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el 1903.⁴⁶

La revolució de setembre de 1868 i l'establiment d'un nou règim liberal va provocar l'expulsió dels Jesuïtes i el 1881 el trasllat de tot allò que sobrevisqué a aquest daltabaix al casal franciscà de la mateixa ciutat, Balaguer. L'any 1927, Francesc Martorell i Trabal va emprendre un estudi dels manuscrits de Caresmar i els seus col·legues Pasqual i Martí a la biblioteca franciscana de Balaguer. Menciona dues obres que Fidel Fita aparentment havia vist a la biblioteca jesuítica de Balaguer, però que llavors, a l'any 1927, havien desaparegut, una d'elles era els *Annals*.⁴⁷ Encara ara és un misteri on romanien els *Annals* en aquella època. Tal vegada ja havien trobat aixopluc a Bellpuig. El fil de la *Història* no s'ha pogut seguir des dels temps de l'inventari de Vega i Sentmenat, a l'any 1792, fins l'any 1894 quan es trobava a Vilanova de Sal.

46. «Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción pública de D. Antonio Elias de Molins el día 8 de febrero de 1903», p. 32-36, basats en un catàleg redactat per Fita que Elias de Molins havia vist a la Real Academia de la Historia (p. 32). Aquest catàleg no se cita a Juan Manuel ABASCAL PALAZÓN, *El legado documental en la Real Academia de la Historia* (Madrid, 1998), ni tampoc no és en els dossiers dels documents de Fita, Real Academia de la Historia, MSS 9-7580 - 9-7594. Abascal Palazón menciona l'estada de Fita a Balaguer durant la tardor de 1867, p. 20. Els *Annals* són citats per Elias de Molins a les p. 33-34.

47. FRANCESC MARTORELL I TRABAL, «Manuscrits dels PP. Caresmar, Pasqual i Martí a la Biblioteca del Convent de Franciscans de Balaguer», *Estudis Universitaris Catalans* 12 (1927), p. 179-181. Tampoc no es menciona que els *Annals* fossin a Balaguer a l'informe de Paul Kehr sobre la seva visita realitzada l'any 1925, *Papsturkunden in Spanien*, vol. 1, Katalanien, part 1, p. 181-184.

No sembla que hagi viatjat gaire lluny, però la seva supervivència és, tanmateix, gairebé accidental.⁴⁸

És una sort que les dues cròniques de Bellpuig de Caresmar no fossin a Balaguer, ja que de tot el que van recopilar els franciscans queda molt poc material relacionat amb la casa premonstratesa. Durant la reorganització de la província franciscana de Catalunya l'any 1928, es creà un arxiu central amb seu a Vic que aglutinava textos que abans havia estat a Balaguer, Vila-real i Vic, deixant, però, molts llibres a Balaguer, entre els quals se'n troben alguns procedents de les biblioteques particulars de Caresmar i Pasqual. En el mes de juliol de 1936, es va salvar quasi tot *excepte* els manuscrits de Caresmar, Pasqual i Martí. Aquests últims s'havien confiat a un pagès del lloc que desafortunadament els mantenia amagats en garbes de blat que van romandre en els camps fins que es va esvaïr l'amenaça inicial. El paper contenia aigua i tenia floridura que va obscurir alguns textos i en va esborrar d'altres. Després de la Guerra Civil, les restes rescatades es van guardar a l'Arxiu de la Catedral de Vic i posteriorment, l'any 1960, es van tornar a enviar a Bellpuig.⁴⁹

Els llibres que restaven a Balaguer durant la guerra foren preservats per una família local, tot i que ells mateixos, en un moment de pànic enmig de la persecució religiosa, en van cremar uns quants. El 1965, 3.000 d'aquests llibres foren venuts a la Biblioteca Borja de Sant Cugat del Vallès, entre els quals es trobaven els 156 llibres de Caresmar i Pasqual.⁵⁰

Ara, a Bellpuig, a més dels *Annals* i de la *Història*, hi ha vuit volums manuscrits redactats per Caresmar o relacionats amb les seves recerques. Quatre volums són recopilacions de notes diverses, transcripcions, llistes i extractes tal i com apunta Corredera a *La escuela histórica avellanense*.⁵¹ Aquests van ser agrupats a partir de les restes de tot allò que havia romàs a Vic poc abans de la Guerra Civil, però els seus continguts actuals són majoritàriament aleatoris, ja que consisteixen en una col·lecció de mans de paper que van ser en-

48. Era a Vilanova de la Sal segons OLIVER, «Biografia de Jaume Caresmar», *El Ateneo* núm. 108-109 (juliol i agost, 1894), p. 1017; Ramon d'ALÓS, «Contribució a la bibliografia del P. Jaume Caresmar», *Bulletí de la Biblioteca de Catalunya* 3 (1916), p. 29; CORREDERA, *La escuela avellanense*, p. 92.

49. Volem donar les gràcies al Dr. Miquel Gros i Pujol, de la Biblioteca Episcopal de Vic, per facilitar-nos aquesta informació.

50. BORRÀS I FELIU, «Obres de les biblioteques», p. 148, 149, 151-169.

51. CORREDERA, *La escuela avellanense*, p. 93-99.

quadernades de manera completament diferent (encara que no necessàriament d'una manera molt més coherent). Un, descrit per Corredera com a «Volum A», consta de 585 pàgines amb diferents transcripcions i informacions procedents de Sant Cugat, Banyoles, Solsona i Barcelona, juntament amb l'assaig sobre el drets dels abats de portar la creu pectoral, la transcripció de Pasqual de la sentència de Martí IV amb la qual destronava el rei Pere II i altres documents relacionats amb la història de l'Església. El Volum B de l'organització de materials feta per Corredera consta de 756 pàgines de transcripcions, notes i llistes d'abats i altres registres de més de 100 monestirs de Catalunya i Aragó.⁵² Part del que Corredera descriu com a Volum C està ara combinat amb el Volum D, i suma 370 pàgines de registres i transcripcions de documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i catàlegs dels manuscrits de Ripoll i de la Catedral de Barcelona. Les primeres 34 pàgines del Volum C de Corredera no s'han pogut trobar. El Volum E, de 664 pàgines, és una col·lecció de textos impresos dels segles XVII i XVIII juntament amb estudis de cronologia, datació i autenticitat de manuscrits, no tots pertanyents al mateix Caresmar.

També hi ha un volum de 288 pàgines, més 112 en blanc, que inclou documents sobre capítols de canonges que Corredera no va descriure. A diferència dels altres, no presenta índicis de danys causats per l'aigua; així doncs, probablement no es va guardar a Vic o Balaguer. Finalment, existeix una altra contribució a la immensa quantitat de material per part de la casa augustiniana d'Àger: un volum amb notícies de 70 documents, alguns d'ells transcrits, relacionats amb la història dels capítols des del 1280 al 1648 (principalment a partir del segle XVI) i que es troba en bones condicions en no estar afectat per l'aigua.

Els continguts de les miscel·lànies de Caresmar que han perdurat⁵³ són difícils de precisar en l'apressada descripció efectuada per Martorell i Trabal

52. En aquest volum, vegeu Felio A. VILLARRUBIAS, «Nota sobre un manuscrito existente en el monasterio de Santa Maria de Bellpuig de las Avellanas», *Analecta Sacra Tarraconensis* 57-58 (1984-1985), 279-286.

53. Josep MARTÍ I MAYOR, «Arxiu dels Franciscans de Catalunya», a *Guia dels arxius històrics de Catalunya* 7 (Barcelona, 1998), p. 118; Jaume Enric ZAMORA I ESCALA, «Josep Maria Font i Rius i el salvament dels arxius de Vic durant la Guerra Civil Espanyola», *Ausa* XVII, 138 (1997), p. 300 (part d'un informe de Font i Rius per a Valls i Taberner l'any 1939, un cop acabada la guerra, sobre la protecció dels arxius durant el conflicte). El Dr. Miquel Gros i Pujol, arxiver de la Catedral de Vic, ens ha proporcionat informació sobre l'ocultació dels materials; reconeixem i agraïm un altre cop la seva ajuda.

a Balaguer el 1927.⁵⁴ Gràcies a les notes de Corredera, és possible comparar les obres de Caresmar a Bellpuig amb el catàleg de Vega i Sentmenat realitzat poc després de la mort de Caresmar. De les més de 200 obres llistades per Vega i Sentmenat, al voltant de 40 es poden identificar a la descripció de Corredera. El problema de proposar un catàleg coherent de les obres de Caresmar es veu agreujat pel seu hàbit d'incloure obres d'altres erudits en les seves notes i, de fet, algunes de les mans de papers no se li poden atribuir en absolut. Existeix un assaig sobre les lletres majúscules que conté butlles papals de «Mo. Mercader,» i regles de Muratori per distingir documents falsificats. El text del Papa Martí IV amb el qual destronava el rei Pere II el 1283 és, com hem dit, una còpia feta per Pasqual.⁵⁵

4. REPERCUSSIONS DELS MATERIALS DESCOBERTS RECENTMENT

Si ens ocupem del cas de Bellpuig en primer lloc, és obvi que el descobriment d'aquests 3,2 metres lineals de material arxivístic aporta moltíssim al nostre potencial coneixement de la vida de la institució. Els setanta-set pergamins i el primer volum del *Cartophylacium* tenen una excepcional importància per conèixer els primers segles medievals de l'existència de Bellpuig. Aquest conjunt arxivístic ha estat ordenat i classificat per l'Arxiu Comarcal de la Noguera en el qual s'hi pot trobar una llista de consulta i una guia de recerca.

També es conserva documentació de Bellpuig a d'altres col·leccions. Hi ha 61 pergamins del període que va del 1166 al 1550 a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, que semblen haver estat inicialment inclosos dins l'extens material provinent de la secció Clero de Poblet, ja que els documents estan relacionats amb propietats de la Noguera i comarques veïnes que van ser traspassades de Bellpuig a Poblet.⁵⁶ Prop de 40 documents relacionats amb Bellpuig d'entre 1184 i 1427 es troben a l'Arxiu Capitular de Lleida.⁵⁷ Alguns

54. MARTORELL, «Manuscrits dels PP. Caresmar, Pasqual i Martró», p. 178-240.

55. BBA, Manuscrits de Caresmar, vol. E, p. 397-405, 461-465; vol. A, p. 219-241.

56. Madrid, Archivo Histórico Nacional, Sección Clero, Lérida: Airona-Bellpuig, carpeta 1003, 3-23; carpeta 1004, 1-25; carpeta 1005, 1-16bis.

57. Arxiu Capitular de Lleida, calaix 180, carpeta núm. 1, perg. 1-33; calaix 64, carpeta 1, perg. 10; calaix 69, perg. s.n. (1253, testament de Guillem de Cantigar); calaix 128, carp. 1, perg. 11; calaix 129, carp 1, perg. 17; calaix 152, carp. 2, perg. 86; calaix 194, carp. 2, perg. 614; calaix 195, carp. 2, perg. 1. Agraïm la informació facilitada per Robert Porta de la BBA.

registres generats pel monestir i que es custodiaven a Vilanova de la Sal ara es troben a l'Arxiu de la Catedral de la Seu d'Urgell, tot destacant una sèrie de documents de la baronia monàstica de Privà d'entre 1436 i 1454 i una sèrie de relats (en català) dels miracles realitzats per les relíquies de l'abat fundador de Bellpuig, Joan d'Organyà («El Sant Cap»), que daten dels segles XVIII i XIX i inclouen una història sobre la fundació i els primers anys del monestir.⁵⁸ Algunes cèdules de Bellpuig van ser copiades per Pasqual a la seva obra *Monumenta* que es troba a la Biblioteca de Catalunya. Els *Annals* i la *Història* de Caresmar es conserven a la Biblioteca del Monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanès.

Com ja s'ha pogut observar, és molt difícil determinar una correspondència entre els escrits no publicats de Caresmar que encara ara perduren i el que va llegir en el moment de la seva mort. Les tres obres de Caresmar sobre Bellpuig (*Cartophylacium*, *Annals* i *Història*) ho ratifiquen. A la Biblioteca de Catalunya i a l'Arxiu Jaume Caresmar d'Àger hi ha còpies de les seves extenses transcripcions de documents d'Àger. Els escrits relacionats amb la desafortunada investigació de Caresmar de la llegenda de Santa Eulàlia es troben a l'Arxiu Diocesà de Barcelona.⁵⁹ Gran part de l'obra de Caresmar sobre els fons bibliogràfics de la Catedral de Barcelona es preserva a l'Arxiu Capitular de Barcelona. A Montserrat es conserva una espècie de breu història annalística de Manresa. Hi ha una altra còpia a Vic seguida d'un registre de documents que Caresmar va utilitzar per a la seva contribució al volum 28 d'*España Sagrada*.⁶⁰

Un bon nombre d'obres de Caresmar es troben actualment a Madrid. La Real Biblioteca de Madrid i la Real Academia de la Historia posseeixen còpies manuscrites d'un tractat annalístic de la història de Catalunya des del 843 al 1347, any rere any, titulat «Memorias cronológico-históricas sacadas

58. Arxiu de la Catedral de La Seu d'Urgell, Parròquies, Vilanova de la Sal 64 («Memòries del poble de Privà»); Vilanova de la Sal 63 («Memòria de les relíquies del St. Cap de Joan d'Organyà»).

59. Barcelona, Arxiu Diocesà, Processos de beatificació i canonització, Eulàlia, Santa, núm. 1.

60. Biblioteca de Montserrat Ms. 725; Biblioteca Episcopal de Vic, Manuscrits de Jaume Ripoll Vilamajor, vol. 18, fasc. 10, «Apendix in Historiam Urbis Manresa, autore Jacobo Caresmar». Donem les gràcies a Rafael Ginebra i Molins per haver-nos facilitat aquesta informació.

61. Madrid, Real Biblioteca, MS II/2525, p. 1-268; Real Academia de la Historia, MS 9-28-9 5713, p. [1-112]. Les «Memorias» daten del període durant el qual Caresmar intentava ordenar els documents de l'arxiu de la Catedral de Barcelona. L'obra va ser redactada després de 1775, ja que el mateix Caresmar cita el volum 29 de FLÓREZ, *España Sagrada*, publicat el 1775 (p. 75 a la còpia de la Real Biblioteca).

de varios Archivos de Cataluña». ⁶¹ La majoria dels documents provenen de la Catedral de Barcelona, però també hi ha referències bibliogràfiques de fonts publicades com ara la *Marca Hispanica*. Entre els manuscrits de la Real Biblioteca també s'hi troben la carta al Barón de La Linde sobre l'antiga població de Catalunya, un índex de l'arxiu del Mestre Racional de Catalunya i una llista de pobles i parròquies del Bisbat de Barcelona. ⁶² La còpia de la Real Academia de la Historia inclou tots aquests manuscrits així com material extret de documents d'arxius municipals de Barcelona, les descripcions de les plagues d'aquesta ciutat des del 1333 al 1712 i una col·lecció d'inscripcions lapidàries barceloneses. ⁶³ D'aquestes obres, només la carta al Barón de La Linde és citada per Torres Amat, llevat que (i és bastant improbable) les «Memorias» estiguin igual d'incompletes que la «Colección de los antiguos documentos de Cataluña» mencionada per Torres Amat entre les obres no editades de Caresmar. Les notes per a la «Biblioteca de Escritores Catalanes», que mai no va ser executada, es troben ara a la Biblioteca Nacional. ⁶⁴ Això anticipa i potser proporciona una mena de fonaments per al definitiu diccionari d'escriptors catalans de Torres Amat. ⁶⁵

Finalment, tal i com s'ha descrit prèviament, existeixen els vuit manuscrits de les composicions de Caresmar i tot el material relacionat a Bellpuig mateix.

5. CONCLUSIÓ

S'ha d'admetre que la minsa proporció de les obres no publicades de Caresmar que ha sobreviscut no restaura espectacularment tot allò que s'ha

62. Madrid, Real Biblioteca, MS II/2525, «Disertación histórica sobre la antigua población de Cataluña en la Edad Media», p. 269-554; «Índice del Maestro Racional de Cataluña, 1296-1669», p. 555-818 i «Lista de los pueblos y parroquias actuales del Obispado de Barcelona», p. 818-837.

63. Madrid, Real Academia de la Historia, MS 9-28-8 5713, «Extracto de varios privilegios de Reyes de Aragón que existen en el archivo de la casa de la ciudad de Barcelona», p. [131-154]; «Inscripciones sepulcrales que se hallan en varias urnas y lápidas en algunos templos y claustros de la ciudad de Barcelona» p. [157-180]; «Memorias cronológicas de las pestes y contagios padecidos en Barcelona desde 1333 hasta 1712», p. [347-383].

64. Madrid, Biblioteca Nacional, MS 13464. S'ofereix una llista d'altres materials de Caresmar a Madrid (en el 1916) a Alós, «Contribució a la bibliografia», p. 30-34.

65. LLUCH, «La construcció de la imatge de Catalunya» (citat abans, nota 16, p. 156-157).

perdut de la història eclesiàstica de Catalunya. Existeix molt poca cosa del que Caresmar va recopilar per a Cuixà, per exemple, mentre que tenim un vast material referent a col·leccions que s'ha mantingut gairebé intactes com la de Sant Cugat o la de la Catedral de Barcelona. El volum que no s'ha comentat prèviament sobre els capítols augustinians conté molt poques dades que no es coneguin a través d'altres fonts. Això fa que el descobriment del *Cartophylacium* i d'altres volums de Bellpuig sigui encara més important, ja que, si no hagués estat per l'esforç continuat de preservació de Caresmar, gran part d'aquesta documentació s'hauria perdut.

El descobriment de noves fonts per a la història de Catalunya no és un esdeveniment sensacional o sense precedents. Recentment, per exemple, s'han trobat registres relacionats amb la Mancomunitat catalana propietat de Josep Puig i Cadafalch, que romanien amagats a l'àtic de la casa del genial arquitecte, ubicada en el carrer Provença de Barcelona. Van ser-hi amagats per evitar la persecució del nacionalisme català per part del règim de Franco, i aquest material va restar en l'oblit després de la mort de Puig i Cadafalch l'any 1956.⁶⁶ La migració de manuscrits i arxius és un fet normal, tal i com testimonieja la recent controvèrsia sobre els arxius del govern català i d'altres institucions i particulars de la Segona República que, un cop requisats arran de la Guerra Civil, es custodiaven a Salamanca i que s'han tornat recentment a Barcelona. Allò que és particularment interessant de Catalunya és la raó per la qual el seu patrimoni arxivístic és tan ric, especialment pel que fa als primers segles medievals. Cap altre lloc d'Europa conserva materials d'una qualitat i quantitat similars; potser és per això que els historiadors no sempre aprecien les veritables pèrdues dels darrers dos segles. El fet que es conservin a Catalunya 7.000 pergamins dels segles IX i X i aproximadament 14.000 del segle XI, atorga a Catalunya una extraordinària presència en qualsevol rànquing del patrimoni escrit medieval. A diferència de les guerres religioses franceses del segle XVI, la Guerra dels Trenta Anys a Alemanya, la dissolució dels monestirs anglesos o la Revolució Francesa, no hi ha hagut un període de destrucció generalitzada a la història de la Península Ibèrica, la qual cosa no vol dir que no hagi estat turbulenta.

66. El Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya va presentar l'arxiu de Josep Puig i Cadafalch a l'Arxiu Nacional de Catalunya (*L'Avenç* 319 [desembre 2006], p. 11). L'arxiu és descrit per Ramon PLANES, «El retrobament (de l'arxiu) de Josep Puig i Cadafalch», *L'Avenç* 324 (maig 2006), p. 42-45.

A Catalunya, els danys han estat selectius. La majoria dels arxius i les biblioteques de les catedrals que va visitar Villanueva estan intactes, amb la remarcable excepció de Tarragona, que va patir serioses pèrdues durant la Guerra Civil. Els 31 texts que menciona Villanueva en el volum 6 del *Viage literario* a l'Arxiu de la Catedral de Vic encara es troben al mateix lloc.⁶⁷ Per altra banda, gairebé res no ha sobreviscut del convent de Sant Francesc de Girona (9 manuscrits citats per Villanueva) o del de Sant Domènec (15).⁶⁸ La destrucció de Montserrat durant les Guerres Napoleòniques, la crema de Ripoll i la desamortització de 1835 van afectar principalment les col·leccions monàstiques més que no pas les catedralícies. Els aixecaments anticlericals de 1868, la Setmana Tràgica i la Guerra Civil van ser moments particularment difícils per als ordes religiosos, com per exemple els franciscans, dominicans, cartoixans, etc. El segle XIX és paradoxal ja que, si bé durant la seva primera meitat es declararen més sants que durant qualsevol altre període comparable de la història eclesiàstica catalana, l'esmentat segle en conjunt va ser testimoni no tan sols de la destrucció deliberada d'edificis eclesiàstics, obres d'art, llibres i documents, sinó també de la deixadesa i espoliació a gran escala.

En alguns casos la documentació ha sobreviscut, encara que només sigui parcialment i de manera dispersa. La majoria dels documents de l'arxiu de Poblet estan intactes, i una quantitat petita però significativa fins i tot ha retornat al monestir, però el gruix de l'arxiu es va traslladar a Madrid l'any 1852, després d'estar durant uns quants anys exposats a les inclemències meteorològiques i al robatori en el pati de l'oficina de duanes de Tarragona. A pesar de diversos projectes, van suportar un període de virtual oblit a la Real Academia de la Historia fins a la creació de l'Archivo Nacional a finals del segle XIX. La majoria dels manuscrits de Poblet han desaparegut o es troben en mans privades o en llocs estranys, com per exemple una còpia de textos legals catalans que es troba al Col·legi d'Advocats de Barcelona.⁶⁹ En el cas

67. PUIG I FERRETÉ i Giner MOLINA, *Index codicologic*, p. 140-150, 170. Hi ha diverses obres que apareixen a la llista com a «desaparegudes», però aquestes obres són llistes de llibres citats per bisbes i canonges dels segles X, XI i XIII i, òbviament, és poc realista esperar una perfecta conservació de material d'èpoques tan llunyanes en el temps.

68. *Ibid.*, p. 61-63, 65-66, 160.

69. Gener GONZALVO I BOU, «Desamortització i arxius: l'exemple de Poblet», *Lligall* 11 (1997), p. 11-29.

d'Àger, els pergamins van ser catalogats per Caresmar i podem veure que la majoria d'ells han sobreviscut, encara que repartits per diverses col·leccions. Per altra banda, no queda res de la biblioteca d'Àger. Encara existeixen col·leccions d'arxius monàstics les riqueses de les quals són desconegudes o no han estat disponibles fins fa poc. Sembla ser que l'Arxiu Diocesà de Girona té registres monàstics que esperen ser desempaquetats des de 1835. La secció monacal de l'Arxiu de la Corona d'Aragó també disposa de divisions molt poc conegudes, fins i tot desconegudes, o que simplement han estat catalogades recentment.

L'índex diferencial de supervivència –la gran durabilitat dels arxius catedralicis, notariais i seculars de Catalunya enfront de les pèrdues patides per monestirs i ordres religiosos– significa que no es presta massa atenció a la magnitud de les pèrdues. Aquesta relativa deixadesa possiblement prové de les consideracions polítiques modernes, especialment de la reticència d'explicar clarament el paper que van jugar els liberals i els il·lustrats en la destrucció de material eclesiàstic.⁷⁰ Òbviament ningú no defensaria el rei Ferran VII, per exemple, malgrat el que va passar amb les col·leccions monàstiques sota el mandat dels seus successors o opositors. Confiem que l'exemple anteriorment citat dels escrits de Caresmar i el seu destí serveixi per pensar per què els pergamins, manuscrits i materials que estem utilitzant en la nostra recerca es troben en els llocs on són. També s'hauria de valorar encara més la tasca memorable d'aquells que custodiaren i salvaren tots aquests materials, a vegades enfrontant-se a grans obstacles, com per exemple els esforços d'Eduard Toda en els segles XIX i XX,⁷¹ o de Josep Maria Font i Rius en el segle XX⁷² o, pel que fa al cas, els canonges de Bellpuig el 1835. També hem de valorar aquells que van contribuir a la preservació de documents medievals abans del *diluvi*, com per exemple el cercle d'erudits premonstratesos de Bellpuig de les Avellanes, o els membres de la Reial Acadèmia de Bones Lletres. A més de ser de vital importància, els projectes del segle XVIII, encara que sovint siguin incomplets, donarien un impuls a la reconstrucció històrica moderna de la Catalunya medieval.

70. Encara que actualment puguem llegir l'obra de Jordi ALBERTÍ, *El silenci de las campanas: de l'anticlericalisme del segle XIX a la persecució religiosa durant la guerra civil a Catalunya* (Barcelona, 2007).

71. Gener GONZALVO, *Eduard Toda. La passió per Poblet* (Tàrraga, 1998); idem, *Eduard Toda i Güell (1855-1941) i el salvament del monestir de Poblet, a través del seu epistolari* (Montserrat, 2005).

72. ZAMORA, «Josep M. Font i Rius», p. 277-301.